

Kau faiakó mo e kau puleakó: Ngaahi fehu'i kiate kinautolu 'oku nau fakahū mai ha fakakaukau fekau'aki mo e fokotu'u ke fetongi 'a e NCEA.

Lea Faka-Tongá

'Oku 'i he pepa ko 'ení 'a e lisi kakato 'o e ngaahi fehu'i ma'á e kau faiako mo e kau puleako 'oku nau fakahū mai ha fakakaukau ki he pepa fetalanoa'aki 'a e Potungāue Akó (Ministry of Education): Fokotu'u ke liliu 'a e NCEA.

Ki he tokolahi taha 'o e kaka'i, ko e 'omai 'o e fakakaukau fekau'aki mo e ngaahi fokotu'u 'e faingofua tahá ke 'omai ia 'o fakafou 'i he uepisaiti (portal) ki he fakahū fakakaukau. Neongo eni, 'oku kau ki he pepa ko 'ení 'a e **lisi kakato 'o e ngaahi fehu'i** ma'á e kau faiako mo e kau puleako 'oku nau fie 'omai 'enau ngaahi talí 'i he puha meilí pe 'imeilí.

Kapau 'oku 'ikai ke ke 'omai ia ko ha faiako pe puleako, vakai ki he uepisaiti 'a e Potungāue ki he lisi 'o e ngaahi fehu'i 'oku fe'unga mo koé.

'E lava ke fakahū mai 'a e ngaahi fakakaukau 'i he 'initaneti 'i heni:

<https://www.education.govt.nz/consultation-ncea>

'Oku fakahoko 'a e saveá 'o fengāue'aki mo e Allen + Clarke, ko ha kautaha fale'i tau'atāina ki he tu'utu'uni ngāue ki he kaka'i kuo fakangāue'i 'e he Potungāue ke tokoni'i hono 'analaiso 'o e ngaahi tali 'e 'omaí. Ko e ni'ihi fakafo'ituitui pē 'oku kau 'i hono 'analaiso 'o e ngaahi fakakaukau 'oku fakahū maí te nau ngāue ki he ngaahi tali 'e 'omaí mo e fakamatala fakafo'ituitui.

Ke faka'aonga'i 'a e pepa ko 'ení:

Kapau 'oku te'eki ai fakahoko ia, 'oku mau tapou atu ke ke lau 'a e ngaahi fokotu'u 'a e Pule'angá kimu'a ke fakahū mai ho'o fakakaukau. Lau fekau'aki mo e ngaahi fokotu'u 'i heni:

<https://www.education.govt.nz/consultation-ncea>

Ko ho'o mateuteu pē ke tali 'a e ngaahi fehu'i fekau'aki mo e ngaahi fokotu'u:

- Tali **kotoa** 'a e ngaahi fehu'i 'i he kongá ki he puipuitu'á (demographic) 'oku kaunga ki ho tūkungá.
- Te ke ala fili ke tali ha ni'ihi pe kotoa 'o e ngaahi fehu'i 'i he kongá 1-3. 'Oku fakahokohoko atu 'a e ngaahi fehu'i 'o fakatatau mo e hokohoko 'a e kakano 'o e pepa fetalanoa'aki.

‘E tokoni hono tali ‘a e lahi taha ‘o e ngaahi fehu‘i ‘e ala lavá ke malava ai ‘e he Potungāué ‘o ‘oatu ‘a e fale‘i kakato ki he Minisitaá fekau‘aki mo e fokotu‘u takitaha kimu‘a ke toki hoko atu ‘a e faitu‘utu‘uni ‘a e Kapinetí.

‘E lava ke ‘Īmeili ho‘o ngaahi talí ki he nceaconsultation@education.govt.nz pe lī ‘i he meilí ki he:

Education Consultation

Ministry of Education
PO Box 1666
Wellington 6140
New Zealand

‘Oku tāpuni ‘a e fetalanoa‘aki mo e kakaí ‘i he **5 efiāfi ‘o e ‘aho Mōnite 15 ‘o Sepitema 2025** (NZST).

Fakamatala ki he malu ‘a e fakamatala fakafo‘ituituí

‘E tauhi ke fakapulipuli ho ngaahi fakaikiikí, ‘o ‘ikai ke pulusi pe tuku atu ke ‘atā ki he kakaí, pea ‘e toki ngāue‘aki pē ki he ngaahi ngāue ‘analaisó.

‘E ala ngāue fakahangatonu ‘aki ‘e he Potungāué ha ngaahi lau mei he ngaahi tali ‘oku ‘omaí, ka ‘e ‘ikai ke fakahā ‘a e tokotaha pe ngaahi kulupu na‘a nau ‘omai iá pea ‘e ‘ikai ngāue‘aki ‘e he Potungāué ha fa‘ahinga tali ‘e ‘omai ‘oku ‘i ai ha fakamatala fakafo‘ituitui.

Te ke ala fetu‘utaki ki he Potungāue Akó pe ko e Allen + Clarke ki ha fakamatala lahi ange fekau‘aki mo e founa ‘e faka‘aonga‘i ai ho fakamatala fakafo‘ituituí ki he ‘analaisó, pe ke kole hano fakafoki pe tamate‘i ‘o e fakamatala na‘e fakahuú. Kātaki ‘o ‘Īmeili ki he nceaconsultation@education.govt.nz pe fetu‘utaki kia Dr Bo Ning ‘i he bning@allenandclarke.com ke fakahoko eni.

Te ke lava ‘o lau ha fakamatala lahi ange ‘i he ‘emau uepisaití fekau‘aki mo e ‘uhinga ‘oku mau tñaki ai ‘a e fakamatala fakafo‘ituituí mo e founa ‘oku mau faka‘aonga‘i ai iá: <https://www.education.govt.nz/legal-and-privacy>

Ngaahi fehu'i ki he puipuitu'á

Fakafonu kotoa 'a e ngaahi fehu'i ki he puipuitu'á kimu'a ke tali mai 'a e ngaahi fehu'i fekau'aki mo e ngaahi fokotu'ú.

'E tauhi ke fakapulipuli ho ngaahi fakaikiiki pea 'e toki ngāue'aki pē ki he ngaahi ngāue 'analoisó. 'E 'ikai ke pulusi ho ngaahi fakaikiiki fakafo'ituituí pe tuku atu ia ke 'atā ki he kakai.

Fakapapau'i ho'o tokanga ki he ngaahi liliu fekau'aki mo e NCEA.

Te ke ala fili ki ha fa'ahinga (option) pē 'e taha mei heni:

Faiako pe puleako ('kau
ngāue ki he faiako'í –
educators')

☐

Mātu'a tauhi fānau/tokotaha
tauhi fānau, fāmili, pe
tokotaha ako

☐

Ngāue'anga
(pe koha tokotaha
mei ha ngaahi kautaha fakahoko
ngāue – industry)

☐

Hoko atu PĒ hono tali 'a e ngaahi fehu'i 'oku toé kapau kuó ke fili 'a e 'faiakó pe puleakó'.
Kapau kuó ke fili ha kalasi (category) 'e taha, vakai ki he uepisaiti 'a e Potungāué ki ha
ngaahi fehu'i 'oku taau mo koé.

Ko e toenga 'o e ngaahi fehu'i te nau tokoni'i kimautolu ke mau mahino'i 'a e founa 'e
kehekehe ai 'a e fakakaukau 'e 'omaí 'i he ngaahi puipuitu'a mo e tūkunga kehekehé.

Ko fē 'i he ngaahi me'a ko 'ení 'oku nau fakamatala'i lelei ho'o tokanga ki he ngaahi liliu 'i he
NCEA? **Fakatonuki kotoa 'a e ngaahi me'a 'oku kaunga atú.**

Faiakó

☐

Pule'i 'o e 'apiakó
(hangē, ko e puleako)

☐

Me'a kehe
(fakamahino'i)

☐

Ko fē 'a e 'apiako 'okú ke ngāue ai? Kapau 'oku 'ikai ke ke ngāue 'i ha 'apiako, tohi'i 'a e
N/A.

Hingoa 'o e 'apiakó: _____

'Oku tu'u 'i fē ho'o 'apiako? Fakakau 'a e koló, pe 'ēliá mo e postcode.
Kapau 'oku 'ikai ke ke ngāue 'i ha 'apiako, tohi'i 'a e N/A.

Feitu'ú: _____

Ko e fehu'i eni ma'á e **KAU FAIAKÓ** pē: Ko e hā 'a e (ngaahi) 'ēlia 'okú ke faiako'i?
Fakatonuki kotoa 'a e ngaahi me'a 'oku kaunga atú.

Lea Faka- Pilitāniá	'Aatí (hangē ko e, mūsika, lēsoni fakatātā – drama)	Health and Physical Education (Ako ki he Mo'uí mo e Fakamālohisinó)	Ako ki he Ngaahi Leá	Mathematics and Statistics (Fiká mo e Sitetisitiká)	Saienisí	Saienisí 'o e Nofo Fakaōsialé (social sciences)
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tekinolosíá	Te Maraúanga o Aotearoa (ngaahi me'a 'oku fakahoko 'i he lea Faka- Maulí)	'Okú ou faiako'i ha silapa (curriculum) 'i he ako lautohí (primary school) (fakalūkufua – generalist)	Me'a kehe (fakamahino'i)			
☐	☐	☐	☐			

Ko e ta'u 'e fiha ho'o taukei 'i he sekitoa ako? **Fili ha taha 'o e ngaahi me'á ni:**

Toki ako'i fo'ou	A'u hake ki he ta'u 'e 5	Ta'u 'e 6 ki he 10	Ta'u 'e 11 pe lahi ange	Me'a kehe (fakamahino'i)
☐	☐	☐	☐	

'Okú fiema'u 'a e fehu'i ko 'ení ke fakamo'oni'i 'aki ho'o fakahū fakakaukau.
'E 'IKAI vahevahe atu 'a e fakamatala ko 'ení mo ha ni'ihi kehe pea 'e toki ngāue'aki pē ke
fakamooni'i ho'o fakakaukau 'e fakahū maí mo/pe fetu'utaki atu ai kiate koe ki ha
fakamahino kapau 'e fiema'u.

Kapau te ke fiema'u ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo e founga 'e ngāue'aki ai ho'o
fakaikiiki fakafo'ituituí 'i he 'analaisó, fetu'utaki mai kiate kimautolu 'i he

nceaconsultation@education.govt.nz

'Omai ho'o fakamatala ki he fetu'utakí.

Hingoa: _____

'Imeli: _____

Ko hono tali mai 'o e lahi taha 'o e ngaahi fehu'i 'e ala lavá 'e tokoni ia ki he Potungāué ke lelei ange ai 'ene mahino'i ho'o ngaahi fakakaukau ki he ngaahi fokotu'ú mo 'ilo lahi ange ai 'a e ngāue mo e fale'i ki he Pule'angá.

Konga 1: 'UHINGA ki he liliú

Na'e fakahū mai 'a e NCEA ko ha founa ngāue ngaofe ngofua, kau ki ai, mo makatu'unga 'i he fakatu'ungá ki ha tohi fakamo'oni ako fakafonua ki he ako mā'olungá. 'Okú ne 'oatu ha ngaahi faingamālie lahi ki he sivi, kau ai 'a kinautolu 'oku hoko atu ki he ngaahi halanga ki he vokāsió hangē ko e 'ilo fakangāué (trades), talitali kakaí, mo e takimamatá.

'I he malumalu 'o e NCEA, 'oku sivi'i 'a e fānau akó 'o fakatatau ki ha ngaahi fakatu'unga 'oku ho'ata ai 'a hono fakakulupu 'o e ngaahi pōto'i mo e 'ilo 'i he ngaahi 'ēlia 'oku fekau'akí. Ko e ngaahi fakatu'unga ko 'ení 'oku fakamahu'inga ia ki ha ngaahi fo'i maaka (credits) pau, 'a ia 'oku tātānaki 'e he fānau akó 'i he lolotonga 'o e ta'ú. Ke lava'i 'a e NCEA, kuo pau ke ma'u 'e he fānau akó 'a e fo'i maaka (credits) 'e 80 'i honau fakatu'ungá (standards) kotoa, kau ai 'a e fo'i kulētiti 'e 20 mei he ngaahi fakatu'unga co-requisite.

Neongo eni, ko e ngaofe ngofua 'a e NCEA kuo iku ai ki ha ngaahi ola na'e 'ikai ke fakataumu'a ki aí. 'Okú 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni 'e ní'hi 'a ia kuo pau ke lava'i ai 'a e ngaahi fakatu'ungá 'i ha fo'i lēsoni pe 'i he kotoa 'o e NCEA Lēvolo 1, 2, mo e 3. Ko hono olá, kuo kamata ai ke tataki 'e he ngaahi fakatu'ungá 'a e me'a 'oku ako'i 'i he ngaahi loki akó, ka e 'ikai ko e silapá ke ne tataki 'a e ngāue ki he faiako'í. Kuo tānaki atu ai eni ki he ngaahi palopalemá hangē ko e 'credit counting (lau maaká)', 'a ia 'oku to'o ai 'a e tokanga 'a e fānau ako 'e ní'hi mei he akó hili pē 'enau ma'u ha maaka fe'unga ke lava'i ai 'a e NCEA.

'Okú fiema'u 'a e ngaahi liliú ke fakalelei'i ai 'a e ngaahi palopalema ki he NCEA mo fakapapau'i 'oku ngāue 'a e sisitemí ma'á e **kotoa** 'o e fānau akó, fāmilí, kau fakahoko ngāue ki he akó (educators), mo e ngaahi kautahá. 'Okú totonu ke tataki 'e ha silapa mālohi 'a e ngāue ki he faiako'í mo e akó, pea 'oku totonu ke hoata mahino mei he 'etau ngaahi tohi fakamo'oni ako fakafonuá 'a e lavame'a 'a e tokotaha akó.

'Okú felāve'i 'a e fehu'i ko 'ení mo e silapá (curriculum) pe 'oku totonu ke ne tataki 'a e ngaahi sivi (assessments).

'Okú ke tui 'oku totonu ke sivi'i 'etau ngaahi tohi fakamo'oni ako fakafonuá 'o fakatatau ki ha silapa fakafonua?

Fili ha taha 'o e ngaahi me'á ni:

'Ikai 'aupito
ke u tui ki ai

☐

'Ikai ala tui ki
ai

☐

'Okú ou
tu'u 'i loto

☐

Ala tui ki ai

☐

Tui 'aupito ki
ai

☐

'Ikai ke u
fakapapau'i

☐

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'oku 'ikai 'aupito ke ke tui ki ai pe 'ikai ala tui ki ai:

- Fakamatala'i ha fa'ahinga hoha'a 'okú ke ma'u fekau'aki mo e fokotu'u ke sivi'i 'a e ngaahi tohi fakamo'oni ako fo'ou 'o fakatatau ki ha silapa fakafonua.

'Oku felāve'i 'a e fehu'i ko 'ení mo e ngaahi me'a lelei fekau'aki mo e NCEA 'a ia 'oku totonu ke hokohoko atu peé.

Ko e hā e ngaahi 'elemēniti, kapau 'oku 'i ai, 'o e tu'unga ngaofe ngofua 'o e NCEA 'okú ke pehē 'oku totonu ke kei tauhi pē 'i hono fa'ufa'u 'o e ngaahi tohi fakamo'oni ako 'i he kaha'u?

'Oku felāve'i 'a e fehu'i ko 'ení mo e ngaahi palopalema 'i he sisitemi lolotongá.

'Okú ke tui tatau ko e ngaahi fiema'u lolotonga ki he NCEA 'oku 'IKAI potupotu tatau 'enau fua 'a e 'ilo, pōto'i mo e mateuteu 'a e tokotaha akó ke nau hoko atu ki he ako, ako ngāue pe ngāue 'i he kaha'u?

Fili ha taha 'o e ngaahi me'á ni:

'Ikai 'aupito
ke u tui ki ai

☐

'Ikai ala tui ki
ai

☐

'Oku ou
tu'u 'i loto

☐

Ala tui ki ai

☐

Tui 'aupito ki
ai

☐

'Ikai ke u
fakapapau'i

☐

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'oku 'ikai 'aupito ke ke tui ki ai pe 'ikai ala tui ki ai:

- Ko fē 'i he ngaahi kongá 'o e ngaahi fiema'u lolotonga ki he NCEA 'okú ke pehē te ne 'omai ha me'afua 'oku fakahoko tatau ki he 'ilo, pōto'i, mo e mateuteu 'a e tokotaha ako?

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'okú ke ala tui ki ai pe tui 'aupito ki ai:

- Ko fē 'i he ngaahi kongá 'o e ngaahi fiema'u lolotonga ki he NCEA 'okú ke pehē 'e iku ai ki ha me'afua 'oku 'ikai fakahoko tatau ki he 'ilo, pōto'i, mo e mateuteu 'a e tokotaha ako?

'Okú ke tui tatau ko e sisitemi ki he ngaahi tohi fakamo'oni ako 'a e ako mā'olungá 'oku fiema'u ke fakalelei'i?

Fili ha taha 'o e ngaahi me'á ni:

'Ikai 'aupito ke u tui ki ai	'Ikai ala tui ki ai	'Okú ou tu'u 'i loto	Ala tui ki ai	Tui 'aupito ki ai	'Ikai ke u fakapapau'i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'oku 'ikai 'aupito ke ke tui ki ai pe 'ikai ala tui ki ai:

- 'Okú fakahā 'i he pepa ki he fetalanoa'akí ha ngaahi palopalema 'i he sisitemi lolotongá.
Ko fē 'i he ngaahi me'a ko iá 'oku 'ikai ke ke tui tatau mo iá, mo e 'uhinga ki ai?

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'okú ke ala tui ki ai pe tui 'aupito ki ai:

- Ko fē 'i he ngaahi kongá 'o e sisitemi ki he tohi fakamo'oni ako 'a e ako mā'olungá 'okú ke fakakaukau 'oku totonu ke fakamu'omu'a hono fakalelei'i?

'Okú fiema'u 'e he Pule'angá ke hokohoko lelei, fakahoko tatau, mo falala'anga 'a e ngaahi tohi fakamo'oni ako 'a e ako mā'olungá kau ai hono ma'u atu 'o e ngaahi lēsoni lahi ange ki he Vocational Education and Training (VET). 'Okú ke fakakaukau 'oku 'i ai ha ngaahi faingamālie kehe ki ha liliu lelei 'i he ngaahi tohi fakamo'oni ako fo'ou, 'i tu'a ia mei he me'a kuo 'ohake 'i he pepa ki he fetalanoa'akí?

Fili ha taha 'o e ngaahi me'á ni:

'Ikai 'aupito ke u tui ki ai	'Ikai ala tui ki ai	'Okú ou tu'u 'i loto	Ala tui ki ai	Tui 'aupito ki ai	'Ikai ke u fakapapau'i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'okú ke ala tui ki ai pe tui 'aupito ki ai:

- Fakamatala'i ha ngaahi faingamālie kehe ki ha liliu lelei 'oku 'ikai kau atu 'i he pepa ki he fetalanoa'akí.

Konga 2: Ngaahi fokotu'ú

Fokotu'ú 1: Ngāue mo e ngaahi kautaha fakahoko ngāué (industry) ke fakatahataha'i lelei ange (integrate) 'a e ako 'i he VET ki he sisitemi 'o e tohi fakamo'oni ako 'a e ako mā'olungá

'I he fokotu'ú 1, 'e fa'ufa'u ai 'e he Industry Skills Boards (ISBs) ha ngaahi lēsoni mahino mo fakahoko tatau ki he Vocational Education and Training (VET) – 'o fa'u 'aki 'a e ngaahi pōto'i 'i he fakatu'ungá (skills standards) – 'e tuku atu ki he fānau akó 'i ha fengāue'aki mo e ngaahi ako tēsialé mo e ngaahi ngāue'angá. 'E ma'u 'e he ISBs 'a e tu'unga ngaofe ngofua ke nau ngāue'aki 'a e kakano mo e ngaahi fakatu'unga lolotongá pe fa'u fo'ou 'aupito 'a e kakano ki he ngaahi lēsoni VET, 'o makatu'unga 'i he ngaahi fiema'u 'a e ngaahi kautaha fakahoko ngāué mo e ngaahi faingamālie totonu ki he hili 'a e akó.

Ko hono fakatatau 'o e ngaahi lēsoni VET ki he ngaahi tohi fakamo'oni ako 'a e ngaahi kautaha fakahoko ngāué te ne faka'atā ai 'a e fānau akó ke nau ako ke lava'i 'a e ngaahi tohi fakamo'oni ako fo'ou ki he ako mā'olungá pea mo ala kamata'i ai foki ha tohi fakamo'oni ako tēsiale.

'E kamata'i fakakongokonga 'a e ngaahi liliu ki he tohi fakamo'oni ako 'a e ako mā'olungá mei he 2028 'o a'u ki he 2030.

'I hono fakakātoá, 'okú ke poupou'i 'a e fokotu'ú 1? Ko e fokotu'ú ko ení ki he pule'angá ke nau ngāue mo e ngaahi kautaha fakahoko ngāué ke fa'u 'a e ngaahi lēsoni ki he Vocational Education and Training (VET).

Fili ha taha 'o e ngaahi me'á ni:

'Okú 'ikai ke u poupou'i ia	'Okú 'ikai ke u ala poupou'i ia	'Okú ou tu'u 'i loto	'Okú ou poupou'i ia	'Okú ou poupou'i 'aupito ia	'Ikai ke u fakapapau'i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'oku 'ikai ke ke poupou'i ia pe 'ikai ke ke ala poupou'i ia:

- Ko fē 'a e ngaahi kongá 'o e fokotu'ú 1 'okú ke hoha'a ki aí, mo e 'uhinga ki aí? Hangē ko 'ení, 'oku 'i aí ha'o ngaahi hoha'a fekau'aki mo ha tafa'aki fakapatonu 'o e fokotu'ú 1 pe ko e kotoa 'o e fokotu'ú?

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'okú ke poupou'i ia pe poupou'i 'aupito ia:

- Ko e hā 'a e ngaahi lelei 'okú ke pehē 'e 'oatu 'e he fokotu'ú 1 ki he ako mo e lavame'a a e fānau ako?

‘Oku mahino’i ‘e he pule‘angá ‘e fiema‘u ke ‘inivesi ki hono fakapapau’i ‘oku ola lelei ‘a e ako ki he VET. Kehe ange mei he fakapa‘angá, ‘oku ‘i ai ha ngaahi faka‘uhinga (implications) ki he fakahoko ngāuē pe fatongia fakangāue ‘okú ke fakakaukau ‘e fiema‘u ki he ngaahi ‘apiakó ke nau fakahoko lelei ai ‘a e ngaahi lēsoni VET?

Fokotu‘u 2: Foundational Award (Pale ki he Ako Fakava‘é) mo e ngaahi tohi fakamo‘oni ako fo‘ou ki he ako mā‘olungá

‘I he fokotu‘u 2, ‘e ‘i ai ha Foundational Award fo‘ou ‘e fakahū mai ke ne fetongi ‘a e NCEA co-requisite mo e NCEA Lēvolo 1 lolotongá. ‘E fakangofua ki ai (accredit) ‘a e laukongá mo e fiká pe te reo matatini mo e pāngarau, ‘o tokoni’i ai ‘a e fānau akó ke nau lalanga mo fakahaa’i ‘a e ngaahi tefito’i pōto’i ‘oku mālohi.

‘E fetongi ‘a e NCEA Lēvolo 2 mo e 3 ‘aki ‘a e New Zealand Certificate of Education (ki he Ta‘u Fakaako 12) mo e New Zealand Advanced Certificate of Education (ki he Ta‘u Fakaako 13).

‘Oku fakasi‘isi’i ‘e he ngaahi liliu ko ‘ení ‘a e lahi ‘o e ngaahi ta‘u ki he sivi mamafa angé (high-stakes assessment) mei he tolú ki he uá, ‘o faka‘atá ai ‘a e fānau ako ‘i he Ta‘u Fakaako 11 ke nau nofo taha ki hono ako loloto ange ‘a e ngaahi pōto’i mo e ‘ilo tefitó, pea mo fa‘u ha taimi lahi ange ‘i loki ako ma‘á e fānau akó.

‘E kamata hono fakahū fakakongokonga mai ‘o e ngaahi liliu ki he tohi fakamo‘oni ako ‘a e ako mā‘olungá mei he 2028 mo e 2030.

‘Okú ke tui tatau mo hono fetongi ko ia ‘o e NCEA Lēvolo 1 ‘aki ha Foundational Award ‘i he fiká mo e laukongá ko ha founa lelei ia ke teuteu’i ‘aki ‘a e fānau akó ‘a e ngaahi pōto’i tefito ‘oku fiema‘u ke fakamātoato’i ai ‘a e ako ‘i he ngaahi Ta‘u Fakaako 12 mo e 13?

Kātaki ‘o fili ha taha ‘o e ngaahi me‘á ni:

‘Ikai ‘aupito ke u tui ki ai	‘Ikai ala tui ki ai	‘Oku ou tu‘u ‘i loto	Ala tui ki ai	Tui ‘aupito ki ai	‘Ikai ke u fakapapau’i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē ‘a e fehu’i ko ‘ení kapau ‘oku ‘ikai ‘aupito ke ke tui ki ai pe ‘ikai ala tui ki ai:

- Fakamatala’i ha’o fa’ahinga hoha’a fekau’aki mo e malava ko ia ‘e he Foundational Award ‘o teuteu’i ‘a e fānau akó ki he ako ‘i he ngaahi Ta‘u Fakaako 12 mo e 13. Hangē ko ‘ení, kapau te ke vakai’i pe ‘oku toe ‘i ai ha ngaahi founa kehe ke fakahoko ai eni.

Tali pē ‘a e fehu’i ko ‘ení kapau ‘okú ke ala tui ki ai pe tui ‘aupito ki ai:

- Fakamatala’i ‘a e ngaahi lelei ‘okú ke pehē ‘e ma‘u ‘e ha Foundational Award ‘i hono

tokoni'i 'o e fānau akó ki he ako 'i he ngaahi Ta'u Fakaako 12 mo e 13.

'Okú ke fakakaukau ki ha ngaahi 'ēlia kehe 'o e akó pe lavame'á 'oku totonu ke vakai'i ko ha konga 'o e Foundational Award? Hangē ko 'ení, 'oku totonu nai ke 'i ai ha tu'unga pau ki he lekooti 'a e ma'u ako 'a e tokotaha ako? Fakamatala'i 'a e ngaahi 'ēlia ko 'eni 'o e akó pe lavame'á.

Ko e tokolahi taha 'o e fānau akó te nau fakakakato 'a e New Zealand Certificate of Education 'i he Ta'u Fakaako 12. 'Okú ke tui tatau 'oku mahu'inga ki he Pule'angá ke fakakaukau'i 'a e ngaahi founa ke fakapapau'i ai 'e tokolahi ange 'a e fānau ako 'e kei hoko atu pē 'enau akó ki he faka'osinga 'o e Ta'u Fakaako 12?

Fili ha taha 'o e ngaahi me'á ni:

'Ikai 'aupito ke u tui ki ai	'Ikai ala tui ki ai	'Okú ou tu'u 'i loto	Ala tui ki ai	Tui 'aupito ki ai	'Ikai ke u fakapapau'i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'oku 'ikai 'aupito ke ke tui ki ai pe 'ikai ala tui ki ai:

- Ko e hā ho'o ngaahi hoha'a fekau'aki mo hono fakakaukau'i 'e he Pule'angá 'a e ngaahi founa ke fakapapau'i ai 'e tokolahi ange 'a e fānau ako 'e hoko atu 'enau akó ki he faka'osinga 'o e Ta'u Fakaako 12?

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'okú ke ala tui ki ai pe tui 'aupito ki ai:

- 'E anga fēfē ke mau fakapapau'i 'oku hokohoko atu pē 'a e ako 'a e fānau akó kae'oua kuo a'u ki he faka'osinga 'o e Ta'u Fakaako 12 pea mo ma'u ha faingamālie lelei ange ke lava'i ai ha tohi fakamo'oni ako 'oku mahu'inga mālie?

Fokotu'u 3: Lelei (structured) mo fakatefito 'i he lēsoni

'I he fokotu'u 3, 'e tokanga taha 'a e fānau akó ki he akó mo e lavame'a 'i ha fo'i lēsoni kakato, kae 'ikai ko e fakatu'unga fakafo'ituitui. 'E toe fiema'u foki 'a e fānau akó ke nau to'o ha lēsoni 'e nima, kau ai 'a e lea Faka-Pilitāniā mo e Fiká pe Te Reo Rangatira mo e Pāngarau 'i he Ta'u Fakaako 11.

'I he lēsoni takitaha, 'e fakahoko tatau hono fakatonutonu 'o e ngaahi sivi fakaloto 'apiakó mo e sivi ki tu'á pea fakatahataha'i ia ki ha ola (grade) mo e maaka fakakātoa 'e 100.

'E holoki 'e he liliu ko 'ení 'a e tu'u lavea ngofua 'a e fānau akó ke nau fakasi'isi'i 'a e ngaahi matapā 'e 'atā mai kiate kinautolu 'i he hili ange 'enau akó, hangē ko e 'ikai ke to'o 'a e ngaahi lēsoni 'oku fiema'u ki he University Entrance (UE). 'Okú ne toe 'oatu ki he ngaahi ngāue'anga mo e kau fakahoko ako tēsialé 'o e kaha'ú ha fakafuofua mahino ange ki he tu'unga 'o e 'ilo mo e pōto'i 'a e fānau akó.

'E kamata hono fakahū fakakongokonga mai 'o e ngaahi liliu ki he tohi fakamo'oni ako 'a e ako mā'olungá mei he 2028 mo e 2030.

'I hono fakakātoa, 'okú ke poupou'i ha founa 'oku makatu'unga 'i he fokotu'utu'u lelei mo e lēsoni ki hono sivilivi'i 'a e fānau ako 'i he Ta'u Fakaako 12 mo e 13?

Fili ha taha 'o e ngaahi me'á ni:

'Okú 'ikai ke u poupou'i ia	'Okú 'ikai ke u ala poupou'i ia	'Okú ou tu'u 'i loto	'Okú ou poupou'i ia	'Okú ou poupou'i 'aupito ia	'Ikai ke u fakapapau'i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'oku 'ikai ke ke poupou'i ia pe 'ikai ke ke ala poupou'i ia:

- Ko e hā ho'o ngaahi hoha'a fekau'aki mo ha founa 'oku makatu'unga 'i he lēsoni ki hono sivilivi'i 'aki 'a e Ta'u Fakaako 12 mo e 13?

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'okú ke poupou'i ia pe poupou'i 'aupito ia:

- 'I ho'o fakakaukau ko e hā 'a e tefito'i lelei 'o ha founa 'oku makatu'unga 'i he lēsoni ke sivilivi'i 'aki 'a e Ta'u Fakaako 12 mo e 13?

‘Okú ke tui tatau ‘oku mahu‘inga ki he fānau akó ke nau fakakau ‘a e silapa kakató (kae ‘ikai fakakongokonga pē) ki he ngaahi lēsoni vokāsió mo e fakalūkufuá?

Fili ha taha ‘o e ngaahi me‘á ni:

‘Ikai ‘aupito ke u tui ki ai	‘Ikai ala tui ki ai	‘Okú ou tu‘u ‘i loto	Ala tui ki ai	Tui ‘aupito ki ai	‘Ikai ke u fakapapau‘i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē ‘a e fehu‘i ko ‘ení kapau ‘oku ‘ikai ‘aupito ke ke tui ki ai pe ‘ikai ala tui ki ai:

- ‘I ho‘o fakakaukau ko e hā ‘a e ngaahi lelei hano fakakau ‘a e silapa kakató (kae ‘ikai fakakongokonga pē) ki he ngaahi lēsoni vokāsió mo e fakalūkufuá pē?

Tali pē ‘a e fehu‘i ko ‘ení kapau ‘okú ke ala tui ki ai pe tui ‘aupito ki ai:

- Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘okú ke tui ai ‘oku mahu‘inga ki he fānau akó ke nau fakakau ‘a e silapa kakató ki he ngaahi lēsoni vokāsió mo e fakalūkufua?

‘Okú ke tui tatau ‘oku tau fiema‘u ha ngaahi founa ‘oku fakahoko tatau ange ki he sivi? Hangē ko ‘ení, ‘i he vaha‘a ‘o e ngaahi sivi fakaloto ‘apiakó mo e ngaahi sivi ki tu‘á.

Fili ha taha ‘o e ngaahi me‘á ni:

‘Ikai ‘aupito ke u tui ki ai	‘Ikai ala tui ki ai	‘Okú ou tu‘u ‘i loto	Ala tui ki ai	Tui ‘aupito ki ai	‘Ikai ke u fakapapau‘i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē ‘a e fehu‘i ko ‘ení kapau ‘oku ‘ikai ‘aupito ke ke tui ki ai pe ‘ikai ala tui ki ai:

- Ko e hā ho‘o ngaahi hoha‘a fekau‘aki mo ha fokotu‘u ke fakalahi ‘a e ngaahi founa ‘oku fakahoko tataú ki he sivi?

Tali pē ‘a e fehu‘i ko ‘ení kapau ‘okú ke ala tui ki ai pe tui ‘aupito ki ai:

- ‘E anga fēfē ke mau fakapapau‘i hono fakalahi ange ‘a e ngaahi founa ki hono fakahoko tatau ‘o e sivi?

‘Okú ke poupou’i ‘e ‘i ai ha ngaahi lēsoni ‘e ni’ihi ‘e fiema’u ko ha kongá ‘o e silapa ‘i he Ta’u Fakaako 11?

Hangē ko e, Lea Faka-Pilitāniá mo e Fiká pe, ‘i he ngaahi ako faka-Maulí, Te Reo Rangatira mo e Pāngarau.

Fili ha taha ‘o e ngaahi me’á ni:

‘Okú ‘ikai ke u poupou’i ia	‘Okú ‘ikai ke u ala poupou’i ia	‘Okú ou tu’u ‘i loto	‘Okú ou poupou’i ia	‘Okú ou poupou’i ‘aupito ia	‘Ikai ke u fakapapau’i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē ‘a e fehu’i ko ‘ení kapau ‘oku ‘ikai ke ke poupou’i ia pe ‘ikai ke ke ala poupou’i ia:

- Ko e hā ho’o ngaahi hoha’a ki hano fiema’u ‘o ha ngaahi lēsoni ‘e ni’ihi ke hoko ko ha kongá ‘o e silapa ‘i he Ta’u Fakaako 11?

Tali pē ‘a e fehu’i ko ‘ení kapau ‘okú ke poupou’i ia pe poupou’i ‘aupito ia:

- Te ke poupou’i hano fiema’u ‘o e ngaahi lēsoni kehé ke hoko ko ha kongá ‘o e silapa ‘i he Ta’u Fakaako 11, kehe ange mei he lea Faka-Pilitāniá mo e Fiká pe Te Reo Rangatira mo e Pāngarau?

Kehe ange mei hono fakalahi ‘o e fakapa’angá, ko e hā ha ngaahi ma’u’anga tokoni ki he fakahoko ngāué mo e tokoni ‘okú ke pehē ‘e mahu’inga ki he kau akó mo e ngaahi ‘apiakó ‘i he hiki ko ia ki ha founa ‘oku fakatefito ‘i he lēsoni?

Fokotu’u 4: Fakamālohi’i ‘o e ngaahi fiema’u ki he lavame’á (achievement)

‘I he fokotu’u 4, ‘e ‘i ha tu’unga tatau mo e faingofua ange ‘a e lavame’á:

- ‘E lelei ange ‘a e tu’unga ‘o hono fakahoko tatau ‘o e founa ‘o hono sivilisi’i ‘a e ngaahi lēsoni. Hangē ko ‘ení, ‘e potupotu tatau ange ‘a hono tākaki atu ‘o e ngaahi sivi fakaloto ‘apiakó mo e sivi ki tu’á ki he ngaahi ola ‘a e fānau akó.
- Ko e ngaahi fo’i lea hangē ko e ‘Excellence’ mo e ‘Achieved’ ‘e fetongi ‘aki ia ha maaka ‘e fua ki he 100 mo e ngaahi mata’itohi ki he olá hangē ko e A, B, mo e C.
- ‘E fiema’u ki he fānau akó ke nau lava’i ha ngaahi lēsoni ‘e ‘ikai toe si’isi’i ange ‘i he

faá, pea mo e Foundational Award fo'ou, ke lava'i ai 'a e ngaahi tohi fakamo'oni ako fo'ou.

'Oku faka'ai'ai 'e he ngaahi liliu ko 'eni 'a e fanau akó ke nau ako mo kau atu 'i he ta'u fakaakó kakato pea 'i he kotoa 'o 'enau ngaahi lēsoni. Hangē ko 'eni, 'e mālohi hono faka'ai'ai 'o e fanau akó ke nau kau atu ki he ngaahi sivi ki tu'á 'i he ngaahi tu'unga 'oku faka'atā atu ai, koe'uhí 'e makatu'unga 'a e ola aofangatuku ki he 'enau ngaahi lēsoni (subject grades) 'i hono fakataha'i kotoa 'o e maaká mei he ngaahi sivi kotoa pē.

Ko e founa fakamaaka (grading) fo'ou 'e toe ofi ange hono fakatatau ki he ngaahi sisitemi fakamaaka kehé, pea 'oatu ai ki he kau ngāue fakafaiakó mo e ngaahi kautahá ha mahino 'oku lelei ange fekau'aki mo e ngaahi lēvolo 'o e pōto'i mo e 'ilo 'a e fanau akó.

'E kamata hono fakahū fakakongokonga mai 'o e ngaahi liliu ki he tohi fakamo'oni ako 'a e ako mā'olungá mei he 2028 mo e 2030.

'Okú ke tui tatau 'oku faingofua hono mahino'i 'o e ngaahi fiema'u 'oku fokotu'u ki hono lava'i 'o e ngaahi tohi fakamo'oni ako fo'ou? 'Oku kau ki heni 'a e fiema'u pau ko ia ki he fanau akó ke fakapapau'i 'oku nau lava'i ha ola 'oku paasi 'a e ngaahi fo'i lēsoni 'e 'ikai toe si'isi'i ange 'i he faá pea lava'i foki mo e Foundational Award.

Fili ha taha 'o e ngaahi me'á ni:

'Ikai 'aupito ke u tui ki ai	'Ikai ala tui ki ai	'Oku ou tu'u 'i loto	Ala tui ki ai	Tui 'aupito ki ai	'Ikai ke u fakapapau'i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē 'a e fehu'i ko 'eni kapau 'oku 'ikai 'aupito ke ke tui ki ai pe 'ikai ala tui ki ai:

- Ko e hā 'a e ngaahi kongá 'o e ngaahi fiema'u 'oku fokotu'u ki he lavame'á 'oku fihi ki ho'o mahino'i?

'Okú ke tui tatau 'oku totonu ke ala lava'i pē 'a e ngaahi fiema'u ki he lēsoni 'e faá ki he tokolahi taha 'o e fanau ako?

Fili ha taha 'o e ngaahi me'á ni:

'Ikai 'aupito ke u tui ki ai	'Ikai ala tui ki ai	'Oku ou tu'u 'i loto	Ala tui ki ai	Tui 'aupito ki ai	'Ikai ke u fakapapau'i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē 'a e fehu'i ko 'eni kapau 'oku 'ikai 'aupito ke ke tui ki ai pe 'ikai ala tui ki ai:

- Fakamatala'i mai ho'o ngaahi hoha'a fekau'aki mo e 'ikai ke ala lava'i 'a e ngaahi fiema'u ki he lēsoni 'e faá 'e he tokolahi taha 'o e fanau.

Kehe ange mei hono fakalahi 'o e fakapa'angá, ko e hā ha toe ngaahi liliu, tokoni, pe ngaahi fakalelei (mitigations) kehe 'okú ke fakakaukau 'oku fiema'u ke tokoni'i hono fakamālohi'i 'o e ngaahi fiema'u ki he lavame'a?

Konga 3: Ngaahi faka'uhingá (implications) mo e ngaahi sitepu hokó

Ko e fokotu'u 1-4 'oku fa'u ia ke solova 'a e ngaahi pole 'o e sisitemi NCEA lolotongá mo fakapapau'i ko e New Zealand Certificate of Education mo e New Zealand Advanced Certificate of Education 'oku falala'anga, mahino lelei, mo tokoni'i 'a e fānau akó ke nau fakatupulaki 'a e ngaahi pōto'i mo e 'ilo 'oku mahu'inga.

Neongo eni, 'e lahi 'a e ngaahi me'a 'e fiema'u ke fakahoko mei he taimí ni ki he 2028 ke mateuteu atu ai ki he ngaahi liliu ko 'ení. 'Oku fakaafe'i atu ai 'e he Potungāue Akó ke 'omai ha ngaahi fakakaukau ke tokoni ki hono fakafuo 'o e konga faka'osi hono fa'ufa'ú pea mo hono fakahokó foki. Hili pē e tāpuni 'a e fetalanoa'akí, 'e vakai'i fakalelei leva 'e he Potungāue 'a e fakakaukau 'e 'omaí kimu'a ke toki lipooti fakafoki ki he Kapinetí.

Kimu'a ke fakahū mai 'a e ngaahi tohi fakamo'oni akó, 'e mālohi 'a e tokangataha ki hono fakahoko 'a e tohi fakamo'oni akó 'i ha tu'unga lelei, ke fakapapau'i 'oku ma'u 'e he kau faiakó 'a e nāunau mo e tokoni totonu ke fakahoko lelei 'aki 'a e ngaahi tohi fakamo'oni ako fo'ou.

'E fakahū fakakongokonga atu 'a e ngaahi liliú 'i he vaha'a 'o e 2028 mo e 2030, ke fakapapau'i 'oku mateuteu lelei 'a e fānau akó mo e kau ngāue ki hono fakahoko 'o e akó.

'Okú ke tui tatau 'e fakatupu 'e he ngaahi fokotu'ú ha fakafehokotaki lelei ange 'i he vaha'a 'o e silapá mo e ngaahi sivi 'i hono fakahoa ki he NCEA?

Fili ha taha 'o e ngaahi me'a ni:

'Ikai 'aupito ke u tui ki ai	'Ikai ala tui ki ai	'Oku ou tu'u 'i loto	Ala tui ki ai	Tui 'aupito ki ai	'Ikai ke u fakapapau'i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē 'a e fehu'i ko 'ení kapau 'oku 'ikai 'aupito ke ke tui ki ai pe 'ikai ala tui ki ai:

- Ko e hā ho'o ngaahi hoha'a fekau'aki mo hono fakatupu 'e he ngaahi fokotu'ú ha fakafehokotaki lelei ange 'i he vaha'a 'o e silapá mo e ngaahi sivi 'i hono fakahoa ki he NCEA?

‘Okú ke tui tatau mo e fakakaukau ko ia ko e ngaahi liliu ‘oku fokotu‘u atú te ne fakalelei‘i ‘a e tu‘unga falala‘anga mo e tu‘unga mahino ‘a e tohi fakamo‘oni ako ki he ako mā‘olunga?

Fili ha taha ‘o e ngaahi me‘á ni:

‘Ikai ‘aupito ke u tui ki ai	‘Ikai ala tui ki ai	‘Okú ou tu‘u ‘i loto	Ala tui ki ai	Tui ‘aupito ki ai	‘Ikai ke u fakapapau‘i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē ‘a e fehu‘i ko ‘ení kapau ‘oku ‘ikai ‘aupito ke ke tui ki ai pe ‘ikai ala tui ki ai:

- Ko e hā ho‘o ngaahi hoha‘a fekau‘aki mo hono fakalelei‘i ‘e he ngaahi fokotu‘ú ‘a e tu‘unga falala‘anga mo e tu‘unga mahino lelei ‘a e tohi fakamo‘oni ako fakafonua ki he ako mā‘olunga?

Kehe ange mei hono fakalahi ‘o e fakapa‘angá, ko e hā ha toe ngaahi liliu pe ma‘u‘anga tokoni te ke fiema‘u (pe ‘e ho‘o ‘apiakó) ke fakahoko lelei ‘aki hono ngāue‘aki ‘o e ngaahi tohi fakamo‘oni ako fo‘ou?

‘I hono ngāue‘aki ‘o ha ngaahi ma‘u‘anga tokoni totonu, ‘okú ke tui tatau ‘e ala lava‘i pē ‘a e vaha‘a taimi ‘oku fokotu‘utu‘u ki ai? ‘Okú kau ki he vaha‘a taimi ‘oku fokotu‘utu‘u ki ai ‘a hono kamata‘i ‘o e Foundational Award ‘i he 2028 mo e ongo tohi fakamo‘oni ako fo‘ou ki he ako mā‘olungá ‘i he 2029 mo e 2030 ki he ngaahi Ta‘u Fakaako 12 mo e 13 ‘i hono fakahokohoko totonú.

Fili ha taha ‘o e ngaahi me‘á ni:

‘Ikai ‘aupito ke u tui ki ai	‘Ikai ala tui ki ai	‘Okú ou tu‘u ‘i loto	Ala tui ki ai	Tui ‘aupito ki ai	‘Ikai ke u fakapapau‘i
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tali pē ‘a e fehu‘i ko ‘ení kapau ‘oku ‘ikai ‘aupito ke ke tui ki ai pe ‘ikai ala tui ki ai:

- Ko e hā ho‘o ngaahi hoha‘a fekau‘aki mo e malava ko ia ke fakakakato ‘a e vaha‘a taimi ‘oku fokotu‘utu‘u atú mo e vaha‘a taimi ‘okú ke pehē ‘oku malava?

‘Oku toe ‘i ai ha me’a kehe te ke fie fakahā mai fekau‘aki mo e ngaahi fokotu‘u?
